

OTVORENOST U ZNANOSTI I VISOKOM OBRAZOVANJU

ur. Ivana Hebrang Grgić, *Školska knjiga, Zagreb 2018., 317 str.*

Otvorena znanost danas je vrlo aktualna tema u znanstvenim i visokoobrazovnim diskursima. Vjerujem da ne postoji znanstvenik koji se više puta tijekom svojih istraživanja nije našao pred zidom kad je pretražujući Scopus ili Web of Science naišao na članak koji može preuzeti samo ako ga plati, što je obično vrlo skupo. Takve su situacije vrlo česte u zemljama čiji jezici imaju mali broj govornika, koji su stoga nužno okrenuti najčešće engleskom jeziku.

Još sredinom XX. stoljeća uredništva časopisa počela su biti pod sve jačim pritiskom ponuđenih im članaka jer su dotadašnji formalni načini znanstvene komunikacije, putem knjiga, ili neformalni, putem sastanaka i pisama, postali nedovoljno učinkoviti, a potrebe znanstvenika da svoj rad učine dostupnijim sve veće. S obzirom na to da su časopisi izvrstan način za distribuciju pouzdanih i provjerenih informacija na svjetskoj znanstvenoj sceni, u znanstvenim je krugovima vrlo brzo prihvaćeno objavljivanje radova u njima. No zbog sve veće količine članaka koji su pristizali, uredništva časopisa nisu mogla dovoljno brzo odrađivati sve poslove vezane uz objavljivanje istih, stoga su dio poslova, vezanih uz tehničku pripremu i tisak, predavala komercijalnim izdavačima, što je nužno vodilo višim cijenama pretplata, koje knjižnice nisu mogle plaćati pa su ih počele otkazivati, a studenti i znanstvenici polako su ostajali bez izvora kvalitetnih i provjerenih informacija za svoja istraživanja. Vrhunac krize dostupnosti znanstvenih informacija odvio se 80-ih i 90-ih godina XX. stoljeća kada su u širu upotrebu ušla računala, koja su nudila još bržu (elektroničku) komunikaciju i još veću dostupnost informacija, što je dovelo do kriznoga stanja – zatvaranja znanosti i obrazovanja. Urednica knjige *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju* tu krizu ograničavanja dostupnosti znanstvenih informacija izvrsno opisuje riječima »velika je potražnja, postoji kvalitetna ponuda, ali dostupnost je sve slabija« (str. 8).

Ipak, unatoč mnogobrojnim problemima koje nastojimo prebroditi kako bismo uspjeli doći do željene literature, budućnost znanosti nije tako crna. Početkom XXI. stoljeća sve se glasnije počelo govoriti o problemu dostupnosti znanstvene građe. Malo-pomalo počeli su se javljati otvoreno dostupni repozitoriji koji su sadržavali

razne vrste građe, neki časopisi postali su otvoreniji, počeli su se upotrebljavati softveri otvorenoga kôda, izdavale su se otvorene licence za pristup i korištenje građom. S vremenom se javljaju i brojne inicijative koje zagovaraju otvoreni pristup, koje se trude postići promjene u znanstvenom izdavaštvu – Budimpeštanska inicijativa (2002), Berlinska deklaracija (2003), Budimpeštanska deklaracija o pravu na pristup informacijama (2008) i Izjava o otvorenom pristupu (IFLA, 2011). Na njihovim se zaključcima temelji i Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu (2012), koja otvoreni pristup (eng. *Open Access, OA*) definira kao »slobodan, besplatan i neometan mrežni pristup digitalnim znanstvenim informacijama koji omogućava čitanje, pohranjivanje, distribuciju, pretraživanje, dohvaćanje, indeksiranje i/ili drugo zakonito korištenje«, a pritom se pod pojmom »slobodan« u deklaraciji podrazumijeva »trajno slobodan od bilo kakvih ograničenja i postavljanja uvjeta za pristup i korištenje«. Hrvatska deklaracija o otvorenom pristupu svojim tekstom propagira teze o tome kako je otvoreni pristup javni interes, da znanstvene informacije predstavljaju nacionalno blago (a posebnu važnost imaju one vezane uz Hrvatsku), da postupci vrednovanja u znanosti ne smiju biti prepreka otvorenom pristupu te da nacionalna infrastruktura otvorenoga pristupa treba biti održiva i trajno pohranjena. No, za razliku od drugih europskih država, u Hrvatskoj su knjige posvećene ovoj tematici još uvijek razmjerno rijetke, stoga je ova knjiga iznimno vrijedna za oblikovanje puta k otvorenoj znanosti.

Urednica, Ivana Hebrang Grgić, svoj je znanstveni rad usmjerila k znanstvenoj komunikaciji, napominjući da je ova knjiga sadržajno proširen nastavak knjige *Hrvatski znanstveni časopisi: iskustva, gledišta, mogućnosti*, objavljene 2015. Ovo novo izdanje sastoji se od 19 poglavlja, autori (31) kojih su znanstvenici koji se svakodnevno bave nekim od oblika otvorenosti, a dolaze iz različitih znanstvenih područja i ustanova (npr. Centar za znanstvene informacije Instituta Ruđer Bošković, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Sveučilišni računski centar, Nacionalna i sveučilišna knjižnica te fakulteti u Zagrebu i Zadru) kako bi se prezentirala što jasnija slika otvorenosti u hrvatskoj znanosti i visokom obrazovanju.

Knjiga obaseže 317 stranica i donosi četiri tablična te 32 slikovna priloga. Nakon sadržaja i članka »Važnost otvorenosti za razvoj znanosti i visokog obrazovanja« slijedi 19 članaka, grupiranih u četiri kategorije: Otvorena znanost, Otvoreno visoko obrazovanje, Otvorene tehnologije i upravljanje pravima u znanosti i visokom obrazovanju te Primjeri ostvarivanja i promicanja otvorenosti u znanosti i visokom obrazovanju. Knjiga završava životopisima svih autora. Jedinice literature slijede iza članaka kojima pripadaju.

Članci u knjizi bave se razvojem otvorenoga pristupa u Hrvatskoj, objašnjavaju moderan koncept otvorenosti, pojašnjavaju politike otvorenoga pristupa u Europi i Hrvatskoj te donose stanje otvorenoga pristupa u pojedinim hrvatskim ustanova-

ma. Među ostalim, u knjizi se obrađuju teme vezane za otvoreni recenzijski postupak, otvorene sustave za učenje na daljinu i otvoreno dostupne obrazovne materijale, a daje se i pregled šest primjera iz prakse – Repozitorija Medicinskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, časopisa *Journal of Sustainable Development of Energy, Water and Environment Systems*, *Croatian Medical Journal* i *Hrvatskoga časopisa za odgoj i obrazovanje/ Croatian Journal of Education* te udruga za promicanje otvorenosti, HROpen i SPARC Europe.

Urednica ističe kako je svrha knjige predstaviti mogućnosti koje koncept znanstvene otvorenosti daje svim područjima znanosti i visokoga obrazovanja. Otvorene, dostupne informacije mogu povećati vidljivost malih znanstvenih zajednica i ugled znanstvenih i visokoobrazovnih institucija/ustanova, mogu promovirati hrvatsku nacionalnu znanost, ali i pomoći i u smanjenju mnogobrojnih neetičkih (plagiranja) i kriminalnih postupaka (krađe identiteta uglednih znanstvenih časopisa) te prijevara (predatorski časopisi). Otvorenost danas ima iznimnu važnost jer velika količina besplatnih informacija na internetu ne jamči i njihovu kvalitetu. Kvalitetne i pouzdane informacije treba znati pronaći, vrednovati i ispravno ih rabiti. Stoga se knjiga, navodi urednica, upućuje »znanstvenicima, nastavnicima, studentima, informacijskim stručnjacima, financijerima, urednicima časopisa i repozitorija, programerima, aktivistima« te cjelokupnoj hrvatskoj javnosti.

U posljednje vrijeme sve više međunarodnih i nacionalnih standarda, strategija, preporuka državnih tijela i zakona potiče otvorenost znanosti. Posljednje poglavlje u knjizi ističe kako i Hrvatska, poput ostalih europskih država, može imati svoje promotore – predvodnike otvorenoga pristupa. SPARC Europe (Scholarly Publishing and Academic Resource Coalition), udruga koja se bavi promocijom otvorenoga pristupa znanstvenim informacijama, 2016. odabrala je 23 promotora, predvodnika otvorenoga pristupa u znanosti (Europe's Open Access Champions) iz osam zemalja i šest znanstvenih područja (među kojima je i urednica ove knjige, op. a.), koji aktivno zagovaraju načela otvorene znanosti. No svaka bi zemlja mogla odabrati svoje promotore/predvodnike (eminentne znanstvenike, članove uprava u institutima/ustanovama, dekane ili rektore) koji bi aktivno pridonosili promociji načela otvorene znanosti jer je izglednije da će akademska zajednica poslušati preporuku kolega, pripadnika akademske zajednice, nego knjižničara iz knjižnice. Nekolicina europskih zemalja već ima svoje promotore, zašto ih ne bi imala i Hrvatska?

U svijetu se od 2009. svake godine održava Međunarodni tjedan otvorenoga pristupa (2019. održan je od 19. do 23. listopada) kojim se kroz niz aktivnosti promovira otvoreni pristup i upućuje na njegove prednosti. Vijeće Europe donijelo je 2016. zaključke o tranziciji prema otvorenoj znanosti koja do 2020. uključuje postizanje potpunoga otvorenoga pristupa znanstvenim publikacijama (Competitiveness Council: 26-27/5/2016), usvojen je i tzv. Amsterdamski poziv na akciju i inicijativu Eu-

ropski oblak za otvorenu znanost (2016), a Open Education Consortium proglasio je 2017. godinu godinom otvorenosti. Usmjerenost Europske unije na otvorenu znanost obvezuje i Hrvatsku kao njezinu članicu. Tako su u Hrvatskoj do sada već formirana dva repozitorija koja potiču otvorenu znanost – Hrčak (mreža namijenjena časopisima) i Dabar (digitalni akademski arhivi i repozitoriji). Rektorski zbor Republike Hrvatske donio je 2015. dokument *Vrednovanje znanstveno-istraživačkog rada i promicanje otvorenog pristupa znanstvenim informacijama i istraživačkim podacima*, a 4. prosinca 2019. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predstavljeno je osnivanje nacionalnoga javnoga servisa, Hrvatskoga arhiva podataka za društvene znanosti, ujedno i pružatelja usluga za CESSDA ERIC – konzorcij europskih istraživačkih infrastruktura. Dakle, vidljive su promjene na putu k otvorenoj znanosti u Hrvatskoj. Jesu li dovoljne? Knjiga *Otvorenost u znanosti i visokom obrazovanju* velik je korak u tom smjeru.

MIHELA MELEM HAJDAROVIĆ